

לזהות בעל החיבור 'תוספות מערבי פסחים' בספר המרדכי

במרדכי הנדפס על מסכת פסחים מובאים על פרק ערבי פסחים במקום פסקי המרדכי כפי שהם בשאר המסכת, נוסחא שונה של תוספות, וכפי שנדפס בתחילתן: 'תוספות מערבי פסחים'. גם בתוספות המודפסים על הדף, מוזכר בתחילת פרק ערבי פסחים כי 'תוספות אחרים מערבי פסחים נמצאים בספר רב מרדכי'. כל מעיין בדברי המרדכי והתוספות הללו, אכן נוכח כי הנוסח שם אינו כפי הרגיל בפסקי המרדכי בכל הש"ס ובמסכת פסחים עצמה, אלא הם דבורי תוס' בנוסח שונה שבתוכם משולבים קטעים שיש בהם מסגנונו ומנוסחו הרגיל של המרדכי, כולל הבאת דברי הקדמונים ופסקי הלכות כפי המצוי בספר המרדכי. יש צורך לברר מבטן מי יצאו דבורי התוספות הללו, והאם עינו של המרדכי שזפתן או שהם הוכנסו על ידי מאן שהוא לתוך חיבורו של המרדכי, ונדפסו כחלק מספרו.

במרדכי השלם על מסכת פסחים שיצא לאור ע"י מכון ירושלים, כותב מהדיר המרדכי הרב ד"ר יהושע הורביץ כי תוספות אלו הינם תוספות של רבינו פרץ ברכי אליה מקורביל אשר היה מרבתי של רבינו המרדכי, ורבינו העתיק את תוספותיו לתוך חיבורו על מסכת פסחים. הרב הורביץ מביא מספר הוכחות לכך כי תוספות אלו הם תוספות רבינו פרץ וכפי שיובאו להלן.

מבין השיטין של מאמרו נראה כי אף לדעת הרב הורביץ לא נכנסו תוספות הללו לתוך חיבור המרדכי על ידי כותב מאוחר, אלא הם הועתקו על ידי המרדכי לתוך ספרו, על אף שלא ברור האם לדעתו כל דברי המרדכי בפרק זה הם העתקה של תוספות רבינו פרץ בלבד בלא שינוי ועריכה, או שדבריו עברו עריכה על ידי המרדכי. ומכאן הניח מקום לטעות באחת ממהדורות תוספות רבינו פרץ על הש"ס, שהעתיקו והדפיסו תחת השם תוספות רבינו פרץ את כל המרדכי הנדפס בפרק ערבי פסחים, וכפי שהם מציינים בשער הספר: 'כולל תוספותיו למסכת פסחים', ובהקדמת הספר אף כותבים 'משום מה נכללו תוספות אלו בכתבי היד של המרדכי ואף נדפסו – בשיבושים רבים – אחרי המרדכי'. כך שברור שלדעתם תוספות אלו השתרבו בדרך כלשהיא בצמוד לספרו של רבינו המרדכי על מסכת פסחים, ואין להם כל קשר לספרו.

במסגרת עסקי בעריכת מרדכי השלם על הש"ס ניסיתי לברר מה מקורו של החיבור הקרוי 'תוספות על ערבי פסחים'. לעניות דעתי, אכן ברור כי לפנינו נוסחא שונה של דברי התוספות, שחלקם אף תואמים לדברי רבינו פרץ, אך בחלקם הם סותרים לשיטתו ודעתו במקומות אחרים, ובחלקם הינם פסקי המרדכי כפי הרגיל בשאר ספרו, כך שלפנינו תוספות מנוסח שונה שעברו עריכה ועיבוד על ידי רבינו המרדכי, ובתהליך העריכה נוספו להם דברים שונים ודעות נוספות, וכדרכו של המרדכי.

הרב הורביץ מביא מספר הוכחות לכך שתוספות אלו אינם של המרדכי והינם של רבינו פרץ, על ההוכחות כי דבורי התוספות שבמרדכי הינם לרבינו פרץ, אין צורך לדון במאמרנו כאן, היות ואף אם מקור החיבור הוא תוספות קדמונים ממחבר אחר מבעלי התוספות, מכל מקום במהלך עריכתם על ידי המרדכי סביר להניח כי נוספו להם דברים מרבינו פרץ אשר היה מרבתי של המרדכי ודרכו להביא מתורת רבינו פרץ בתוך חיבורו הגדול (יתכן גם שהמרדכי עצמו ערך חלק מתוספות רבו על סדר הש"ס – ראה מרדכי ב"ק רמז סה: 'בתוספות שפירש הרב מרדכי לפני מורי

רבינו פרץ). אך להניח כי החיבור הנדפס בשם המרדכי על ערבי פסחים לא עבר את עריכתו של המרדכי, זו הנחה שגויה, כפי שניתן להוכיח מדברי המרדכי, וכדלהלן.

הרב הורביץ כותב שם בהוכחה ד, כי בכמה קטעים חתום בסופם 'מהר"ר פרץ', וכדרך התוס' רבינו פרץ, משא"כ בספר המרדכי שכשמביא מדברי רבו רבינו פרץ הביא מיד בתחילת הדברים שזה מרבינו פרץ.

חיפשתי ומצאתי בכל התוספות מערכי פסחים שני קטעים שחתום בסופם רבינו פרץ, בדף ק, ב ד"ה מאי, לשון החתימה 'ממורי ה"ר פרץ'. ובדף קז, ב בד"ה זכר לדבר, החתימה 'כן נראה למהר"ר פרץ ז"ל'. מאידך בדף קז, א ד"ה כך, מובא שמו של רבינו פרץ באמצע הקטע, 'אומר מה"ר פרץ דטוב וכו', וכפי שטוען הרב הורביץ שכך היא דרכו של המרדכי בכל מקום כשמביא את דברי רבו רבינו פרץ. ואף טענה זו אינני יודע על מה יוסדה, שהרי ניתן למצוא בכמה וכמה מקומות בחיבור המרדכי שמזכיר את רבינו פרץ בחתימת הציטוט ולא בתחילתו, כגון: מרדכי ע"ז רמז תתסא 'מיסוד ה"ר פרץ ז"ל', חולין רמז תקפט 'מדברי רבינו פרץ שיחיה', כנ"ל שם ברמז תרו, שם רמז תריג 'מיסוד ה"ר פרץ', שם רמז תרע 'דברי מ"ו ה"ר פרץ', שם רמז תרעט 'לשון מורי הר"ף שיחיה'.

הרב הורביץ כותב בהוכחה ה, 'עוד יש להוכיח כן לכאורה מהסתירות שיש בין סדר פסח בקצרה של רבינו לתוספות, נציין דוגמא אחת, בסוף סדר פסח בקצרה כתב בשם ר' קלונימוס לענין מי ששכח לאכול אפיקומן ונזכר אחר ברכת המזון, שלא יאכל אפיקומן, משום שאין יכול לברך בלי כוס, ואם יטול אח"כ ידיו ויאכל ויברך על כוס נמצא מוסיף על הכוסות. אך בתוספות בסוף הפרק הביא בשם ראב"ה שבאופן זה שנזכר קודם שברך על כוס שלישית יחזור ויטול ידיו ויאכל אפיקומן יע"ש. ולא מסתבר שרבינו עצמו ערך את שני החבורים ובכל מקום סתם כדעה אחרת'. ע"כ.

ראשית, עצם ההנחה שלא מסתבר שרבינו המרדכי סתם בכל מקום כדעה אחרת, אינה נכונה, שהרי מצינו עשרות פעמים אם לא יותר, מקומות שרבינו המרדכי מביא במקום אחד דעה אחת ובמקום אחר דעה שניה, אף כשלא ציין במפורש את מקורות דבריו, שהרי חיבורו הוא ליקוט דעות וספרים שונים. ראה אריכות דברים בנידון זה - האם ניתן להקשות סתירת דברי המרדכי במקומות שדבריו סתומים בלא שם הכותב - במבוא למסכת שבת עמ' 10 הערה 12. [וכדוגמא אחת מני רבים לכך, ניתן להביא את חילוקי הדעות שהובאו כאן בתוספות מערכי פסחים, שבד"ה אדאוליתו כתוב בסתמא שאין קידוש בלא נר, ומיד בסמוך בסוף ד"ה כקולי מובא - וכאן בשם ספר הרוקח - שניתן להדליק נר בבית ולאכול בחצר, דהיינו שיש קידוש בלא נר].

מלבד זאת, יש לתמוה על הנ"ל, דאם חיבור תוספות מערכי פסחים הוא מרבינו פרץ בלבד, ודבריו רק הועתקו לתוך ספר המרדכי, היתכן שרבינו פרץ יביא את דברי הראב"ה בסתם בשעה שחולק על דבריו, שהרי רבינו פרץ בהגהת סמ"ק סי' ריט הגהה ד כותב 'שאם שכח ולא אכל אפיקומן עד לאחר שברך ברכת המזון אין צריך לחזור ולברך... ומיהו אם אמר בעל הבית הב לן ונברך קודם שאכל אפיקומן ונזכר קודם שיתחילו ברכת המזון, יאכל אפיקומן...' וכל דבריו חולקים על הראב"ה הנזכר שכתב שצריך לחזור ולברך בין אם כבר אמר הב לן ונברך ובין אם נזכר לאחר ברכת המזון.

לענ"ד ניתן להוכיח ממקומות נוספים (מלבד הראיה הקודמת) כי חלק מהחיבור על פרק ערבי פסחים אינו מדברי רבינו פרץ, והוא מדברי המרדכי, והמרדכי הנדפס על פרק ערבי פסחים הוא חיבורו של המרדכי המתבסס על דברי תוספות קדמונים ששילב בתוכן דעות נוספות ופסקי הלכה.

♦ מוריה, שנה שלושים וארבע, גליון ז-ט (תג-תה), שבט תשע"ו

א. בד"ה אדאזליתו, כותב רבינו בסתמא 'אבל משום סעודה אין חששא כי יכולין לאכול בלא נר'. שיטה זו הביא המרדכי במסכת שבת (רמז רצד) בשם רבו המהר"ם מרוטנבורג, וכן הובאה בתשב"ץ קטן (סי' ג) בשם המהר"ם. אולם רבינו פרץ בהגהותיו לתשב"ץ (שם) כתב שכל גדולי צרפת הסכימו שאין לנהוג כך ואין לאכול אלא במקום הנר. א"כ לא יתכן לומר שהדברים שנכתבו כאן - שיכולים לאכול בלא נר - הם מדברי רבינו פרץ.

ב. בד"ה כקולי, מביא רבינו את רבינו נסים גאון הבא ליישב את מנהג בני אשכנז לקדש בליל שבת בבית הכנסת אע"פ שאין אורחים, ואומר, שמאחר ודעת המקדש לאכול במקום אחר, גם לדעת שמואל מועיל הקידוש ואין זה נחשב כקידוש שלא במקום סעודה. בדברי רבינו נסים גאון מפורש - כפי שהובאו כאן - שתנאי ודעת לקדש במקום אחד ולאכול במקום אחר מועיל גם מבית לבית, וכן הסיקו התוספות שאנץ, הראבי"ה, האור זרוע ועוד מדברי רבינו נסים גאון. אולם הטור והב"י (סי' רעג, א) כתבו שהתוספות והרא"ש פירשו באופן אחר את דברי רבינו נסים גאון, ולדעתם התירו רק באותו בית מחדר לחדר או מעליה לארץ, אבל מבית לבית לא מועיל תנאי. וכבר כתבו האחרונים שיש כאן מחלוקת מפורשת בין המרדכי לתוספות והרא"ש בדעת רבינו נסים גאון. והנה כשיטת התוספות והרא"ש מצינו מפורשות בהגהת רבינו פרץ על הסמ"ק (מצוה רפא, ג) שהקשה על רבינו נסים גאון היאך חלק על סוגיית הגמרא, ותיירץ שרבינו נסים גאון דיבר בבית אחד מחדר לחדר. נמצא שהמרדכי ורבינו פרץ חלוקים בזה, והיאך ניתן לומר שהתוספות כאן הם דברי רבינו פרץ.

ג. בד"ה סמוך, כתוב 'א"נ דמיירי בסעודה קטנה דמותר לאכול כדפרישית בשבת', מהדירי תוספות רבינו פרץ כותבים על כך 'חבל על דאבדין', וזאת בהתאם להנחתם שכל החיבור הזה הוא מרבינו פרץ, ומכיון שאין לפנינו תוספות רבינו פרץ על מסכת שבת לא ידוע לנו מה נתפרש שם. אולם הבאור מרדכי למהר"ם בנעט מצא את מקור הדברים בדברי רבינו המרדכי בשבת רמז תנא, ונמצינו למדים ש'הכדפרישית' הוא מדברי המרדכי.

ד. באותו דיבור מבואר בדברי רבינו שכשמקדש בפינה אחת ורוצה לסעוד בפינה אחרת, אם היתה דעתו לכך בעת הקידוש אינו צריך לקדש שוב, ואם לא היתה דעתו לכך צריך לברך שוב. בזה חולק רבינו על התוספות והרא"ש שכתבו שמפינה לפינה באותו בית לא צריך דעת וגם אם היתה דעתו לאכול בפינה שקידש ונמלך לאוכל בפינה אחרת אינו צריך לקדש. וכן מפורש בהגהת רבינו פרץ על הסמ"ק (שם). הרי שגם כאן נחלקו רבינו ורבינו פרץ בדיון זה.

ה. כמו כן מבואר באותו דיבור שלדעת רבינו כשם שתנאי מבית לבית לא מועיל כך תנאי מחדר לחדר אפילו בבית אחד לא מועיל, ואילו רבינו פרץ שם כתב שמועיל.

מכל הנ"ל ניתן להסיק כי חלקים מהחיבור שלפנינו הם בודאות לא מדברי רבינו פרץ, וחלקים מתוכם הם תוספות של המרדכי, כך שלפנינו כפי הנראה תוספות קדמונים על פרק ערבי פסחים שעברו עריכה על ידי המרדכי, וכדרכו שילב בהם פסקים ומובאות מראשונים אחרים ומסקנות הלכתיות שלו.

בשולי הדברים יש להעיר, כי הרב הורביץ מביא מספר מקומות שדברי החיבור שלפנינו מקבילים לדברי רבינו פרץ במקומות אחרים, ומכאן הוא מניח כי כל החיבור הוא תוספות רבינו פרץ. מלבד זאת שברור שרבינו המרדכי הביא כדרכו גם מדברי רבינו פרץ וכפי שנכתב לעיל, יש להעיר כי המקבילות הללו נמצאות גם במקורות אחרים ולא ניתן להוכיח כי מקורם הוא מרבינו פרץ.

הרב הורביץ מביא את הדוגמאות דלהלן:

1. תוספות קא, ב ד"ה הא דאמרינן, מקביל להגהותיו על הסמ"ק קנא אות ח. 2. שם ד"ה כשהן יוצאין, מקביל ללשון הגהות רבינו פרץ שם אות ט. ויע"ש שסיים 'בתוספות דערבי פסחים פי' באורך, ולפי"ז מש"כ בתוספות דערבי פסחים פי' באורך, היינו פרשתי באורך. 3. קא, ב ד"ה הא דמברכי', הלשון תואמת ממש את לשון הגהות רבינו פרץ בסמ"ק מצוה קנא אות יא. 4. שם ד"ה ומיהו אותן המקדשים, כעין זה ממש בהגהות רבינו לסמ"ק.
- לאחר שבדקנו את הציטוטים עלה בידינו, כי דוגמא מס' 1, מובאת גם ברא"ש ממש באותו לשון. באשר לדוגמא מס' 2, הרי כל שמוכא באותו דיבור, מובא בתוספות שלפנינו על הדף ובתוספות הרא"ש, ולזה היתה כוונת רבינו פרץ כפשוטו שבתוספות דערבי פסחים פירשו באורך. מה שהובא בדוגמא מס' 3, הוא תמוה, שהרי כל מה שנכתב שם הובא במרדכי על מסכת ברכות, ולא עלה על דעת מאן דהוא לטעון כי המרדכי לברכות אינו מהמרדכי אלא מרבינו פרץ. ומלבד זאת, כל המובא שם מובא בתוספות ובתוספות הרא"ש ורק חלק מן הדברים באו בהגהות רבינו פרץ לסמ"ק. באשר למה שהובא בדוגמא מס' 4, כוונתו לקטע דלהלן המובא בספרו של הרב הורביץ בלשון זו: 'ומיהו אותן המקדשים לאלמנות בביתם, יזהר המקדש שלא ישתה, כי אותו קידוש מועיל לאלמנה, אבל לדידה דמקדש הוי קידוש שלא במקום סעודה'. ולפנינו הלשון 'ועתה נהגו לעשות קידוש לאותן אלמנות דהא יוצאות שפיר, דלדידהו הוי קידוש במקום סעודה'. ואף שבדפוסים שלפנינו נמצא כעין לשון זה ברבינו פרץ בהגהותיו לסמ"ק, בב"י (סי' רעג, ד) מובא לשון זה בשם הסמ"ק, וכן בסמ"ק מצורף (מצוה רעז) מובא המשפט בגוף דברי הסמ"ק ולא בהגהות רבינו פרץ לסמ"ק.